

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari

Yunusxonova Saodatxon

Qo'qon DU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirishning amaliy yondashuvlari yoritilgan. Dars jarayonida muammoli vaziyat yaratish, kuzatish, o'lchash, tajriba o'tkazish, ma'lumotlarni qayd etish va tahlil qilish orqali o'quvchilarning mantiqiy hamda tanqidiy tafakkurini rivojlantirish yo'llari ko'rsatib berilgan. Amaliy faoliyat turlari misolida o'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalari va fanlarga qiziqishini oshirish mexanizmlari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar

Mustaqil fikrlash, amaliy yondashuv, muammoli vaziyat, kuzatish, tajriba, o'lchash, tahlil, tanqidiy tafakkur, boshlang'ich ta'lim, tadqiqotchilik faoliyati.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchi shaxsining intellektual, ijtimoiy va tafakkur jihatdan shakllanishida hal qiluvchi davr hisoblanadi. Aynan shu bosqichda o'quvchida bilimni tayyor qabul qilish emas, balki uni mustaqil izlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalari shakllantirilsa, keyingi ta'lim bosqichlari uchun mustahkam poydevor yaratiladi. Mustaqil fikrlashni shakllantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlarining dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, u ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, faol va tadqiqotchilik ruhida tashkil etishni talab etadi. Mustaqil fikrlash - bu o'quvchining berilgan ma'lumotni shunchaki qabul qilishi emas, balki uni tahlil qilishi, taqqoslashi, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlashi va shaxsiy xulosasini chiqarish jarayonidir. Pedagogik talqinda mustaqil fikrlash o'quvchining ta'lim jarayonidagi **faol subyekt** sifatida ishtirok etishini anglatadi.

Psixologik jihatdan bu jarayon o'quvchining kognitiv motivatsiyasi va mantiqiy operatsiyalarni (tahlil, sintez, taqqoslash) mustaqil bajara olish darajasi bilan belgilanadi. Mustaqil tafakkurning shakllanishi o'quvchida muammoni ko'ra olish va uni yechish uchun intellektual izlanishga kirishish qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi. Bunda o'qituvchi ma'lumotni tayyor holda uzatuvchi subyektdan o'quvchining ichki imkoniyatlarini yuzaga chiqaruvchi fasilitatorga aylanishi lozim. Bu yondashuv o'quvchida o'z fikrini dalillash madaniyatini va intellektual mas'uliyatni tarbiyalaydi. Tajriba asosida ta'lim g'oyasini ilgari surgan John Dewey ta'limni hayot bilan bog'lash, o'quvchini faoliyat orqali fikrlashga undash zarurligini ta'kidlaydi. Uning qarashlariga ko'ra, bola muammoni hal qilish jarayonida fikrlaydi. Kognitiv

rivojlanish nazariyasini asoslagan Jean Piaget esa bolada tafakkur real predmetlar bilan amaliy harakat jarayonida shakllanishini isbotlagan. Ijtimoiy o'rganish nazariyasi muallifi Lev Vygotsky esa mustaqil fikrlash hamkorlikdagi faoliyat va yo'naltiruvchi pedagogik yordam orqali rivojlanishini asoslaydi. Demak, mustaqil fikrlashni shakllantirish uchun o'quvchini muammoli vaziyatga olib kirish, kuzatish, tajriba qilish, izlanish va xulosa chiqarishga yo'naltirish zarur.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari konkret predmetlar bilan ishlash orqali yaxshiroq o'rganadilar. Ular abstrakt tushunchalardan ko'ra, ko'z bilan ko'rib, qo'l bilan ushlab, o'lchab ko'rish orqali tezroq anglaydilar. Shu sababli bu yosh davrida ta'limni kuzatish, o'lchash, tajriba va amaliy faoliyat asosida tashkil etish mantiqiy tafakkurning rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi Bu yoshdagi bolalarda:

- taqqoslash;
- guruhlash ;
- sabab-oqibatni aniqlash;
- oddiy tahlil qilish;

- xulosa chiqarish kabi tafakkur operatsiyalari shakllanib boradi. Agar dars jarayonida o'quvchi faqat tinglovchi bo'lsa, bu operatsiyalar yetarlicha rivojlanmaydi. Aksincha, u faol ishtirok etsa, mustaqil fikrlash tabiiy ravishda shakllanadi.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish nazariy tushuntirishlar bilan cheklanib qolmasdan, maxsus tashkil etilgan amaliy faoliyat orqali samarali yo'lga qo'yiladi. Bunda o'quvchi dars jarayonining markaziga qo'yilib, tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki uni izlovchi, tekshiruvchi va xulosa chiqaruvchi subyekt sifatida ishtirok etadi. Amaliy yondashuvning mohiyati shundaki, o'quvchi real predmetlar, tabiat hodisalari va o'lchash jarayonlari bilan bevosita ishlash orqali tafakkur operatsiyalarini tabiiy ravishda bajaradi. Kuzatish, o'lchash, taqqoslash, qayd etish, tahlil qilish va umumlashtirish bosqichlari ketma-ket tashkil etilganda mustaqil va tanqidiy fikrlash mexanizmi ishga tushadi.

Dars jarayonida muammoli vaziyat yaratish amaliy yondashuvning boshlang'ich nuqtasidir. Masalan, o'qituvchi "Qaysi sharoitda o'simlik tezroq o'sadi?" degan savolni qo'yadi. O'quvchilar taxmin ilgari suradilar, bir xil turdagi ikki o'simlikni turli sharoitga qo'yib, bir necha kun davomida lineyka yordamida santimetrda o'lchab boradilar, natijalarni jadvalga yozadilar va o'sish dinamikasini taqqoslaydilar. Bu jarayonda ular nafaqat tabiat hodisasini kuzatadilar, balki matematik o'lchash, ma'lumotni qayd etish va tahlil qilishni ham o'rganadilar. Shuningdek, ob-havo kundaligini yuritish faoliyati o'quvchilarda muntazam kuzatish va ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmasini shakllantiradi. Har kuni termometr yordamida havo harorati o'lchanadi, sana bilan yozib boriladi. Haftaning oxirida o'quvchilar eng issiq va eng sovuq kunni aniqlab, natijalarni chiziqli diagramma ko'rinishida tasvirlaydilar. Natijada ular sonli ma'lumotlarni grafik ifodalash, taqqoslash va xulosa chiqarishni amalda bajaradilar. Tajriba asosida o'rganish jarayonida suvning bug'lanishini kuzatish ham samarali usullardan biridir. Ikki bir xil idishga suv quyilib, biri quyoshga, ikkinchisi soyaga qo'yiladi. Ma'lum vaqt oralig'ida suv miqdorining kamayishi kuzatilib, vaqt birliklari bilan qayd etiladi. O'quvchilar qaysi sharoitda bug'lanish tezroq kechganini aniqlab, sababini izohlaydilar. Bu faoliyat ularda sabab-oqibat bog'lanishlarini tushunish malakasini rivojlantiradi.

Jismlarni tarozi yordamida tortish, og‘ir va yengil jismlarni taqqoslash orqali o‘quvchilar miqdoriy taqqoslashni o‘rganadilar. Barglarni shakli va kattaligiga ko‘ra guruhlash, sanash va to‘plam hosil qilish esa klassifikatsiya va mantiqiy guruhlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Quyosh chiqish va botish vaqtlarini yozib borish hamda kun davomiyligini hisoblash orqali o‘quvchilarda vaqt tushunchasi mustahkamlanadi.

Mazkur amaliy faoliyatlar jarayonida o‘quvchi bir vaqtning o‘zida kuzatuvchi, tadqiqotchi va tahlilchi sifatida faoliyat olib boradi. U ma‘lumotni yig‘adi, tartiblaydi, solishtiradi va mustaqil xulosa chiqaradi. Shu tariqa mustaqil fikrlash tabiiy, ongli va barqaror shakllanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirish shunchaki ta‘limiy maqsad emas, balki zamonaviy axborot makonida shaxsning intellektual salohiyatini ta‘minlovchi pedagogik zaruriyatdir. Olib borilgan tahlillar asosida quyidagi yakuniy xulosalarga kelish mumkin:

1. Faoliyatga asoslangan yondashuv: Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining yosh xususiyatlariga ko‘ra, mantiqiy operatsiyalar real predmetlar va amaliy harakatlar orqali muvaffaqiyatli shakllanadi. Kuzatish va tajriba o‘tkazish o‘quvchini tayyor bilim iste‘molchisidan bilim yaratuvchisi darajasiga ko‘taradi.

2. Pedagogik muhitning o‘zgarishi: Mustaqil fikrlash uchun o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlar "subyekt-subyekt" tamoyili asosida qurilishi shart. O‘qituvchi javoblarni aytuvchi emas, balki to‘g‘ri savol qo‘yish orqali yo‘naltiruvchi fasilitator bo‘lishi lozim.

3. Kognitiv motivatsiya va tanqidiy tafakkur: Amaliy faoliyat jarayonida olingan shaxsiy natijalar bolada muvaffaqiyat hissini va ichki qiziqishni uyg‘otadi. Ma‘lumotlarni jadvallar va diagrammalar orqali tahlil qilish esa bolada tanqidiy yondashuv poydevorini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta‘limda kuzatish, o‘lchash va amaliy tajriba kabi usullarning tizimli qo‘llanilishi o‘quvchilarning mantiqiy izchilligini, intellektual salohiyatini va mustaqil qaror qabul qilish layoqatini shakllantiradi. Bunday yondashuv nafaqat ta‘lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi, balki jamiyatimiz uchun zarur bo‘lgan erkin fikrli, tanqidiy dunyoqarashga ega va barkamol avlodni tarbiyalashning asosiy garovi bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. John Dewey. Experience and Education. New York, 1938.
2. Jean Piaget. The Psychology of the Child. New York, 1969.
3. Lev Vygotsky. Mind in Society. Harvard University Press, 1978.
4. Jerome Bruner. The Process of Education. Harvard University Press, 1960.
5. Benjamin Bloom. Taxonomy of Educational Objectives. New York, 1956.
6. Howard Gardner. Frames of Mind. New York, 1983.
7. Paulo Freire. Pedagogy of the Oppressed. New York, 1970.
8. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi vazirligi. Boshlang‘ich ta‘lim davlat ta‘lim standarti. Toshkent, 2021.
9. R. Ishmuhamedov. Ta‘limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent, 2019.
10. N. Azizxo‘jayeva. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent, 2018.